

Şiiri, Sanat Anlayışı ve Fikriyatı Üzerine Rıza Tevfik'ten Orhan Seyfi Orhon'a Bir Mektup

ABDULLAH UÇMAN

İstanbul, Türkiye
(abdullahucman@gmail.com).

“ ” Uçman, Abdullah. “Şiiri, Sanat Anlayışı ve Fikriyatı Üzerine Rıza Tevfik'ten Orhan Seyfi Orhon'a Bir Mektup.” *Zemin*, s. 2 (2021): 278-298.

1895 yılından başlayarak *Maarif*, *Hazîne-i Fünûn* ve *Mekteb* gibi devrin önde gelen dergilerinde şiirleri yayımlanan Rıza Tevfik'in, 1922'de yurt dışına çıkmadan önce bir kitabı doldurabilecek hacimdeki şiirleri, birkaç teşebbüse rağmen, 1934 yılına kadar kitap hâlinde bir araya getirilemez.

Rıza Tevfik'in şiirleri toplu halde ilk defa 1934 yılında Kıbrıs'ta yayımlanabilir. Rıza Tevfik, bir nevi sürgün hayatı yaşadığı Lübnan'dan (Cünye kasabası), o sırada Lefkoşa'da Türk Lisesi'nde müdürlük yapan eski dostu İsmail Hikmet'in (Ertaylan) daveti üzerine, 21 Teşrin-i evvel 1933'te eşi Nazlı Hanım'la birlikte Kıbrıs'a gider. Misafir olarak Lefkoşa'da kaldığı bir aylık süre içinde, başta İsmail Hikmet olmak üzere, bir kısım eski dost, arkadaş ve tanıdıklarının ricası ve ısrarı üzerine, dağınık halde çeşitli yayın organlarında kalmış şiirlerinin bir kitap hâlinde basılmasına razı olur, ancak bir şartı vardır: Kitap mutlaka eski harflerle yayımlanacaktır.

Kıbrıs'taki kültür, sanat, edebiyat ve folklor faaliyetleriyle ilgili dikkate değer çalışmalarıyla tanınan Harid Fedai'nin (ö. 13 Ekim 2017) naklettiğine göre, Türkiye'de olduğu gibi Kıbrıs'ta da Latin harflerine geçeli altı yıl olmuş, matbaalarda Arap harfleri tamamen kullanımdan kalkmıştır. Rıza Tevfik'in ısrarı üzerine, nihayet sağa sola müracaat edilerek bir depoya atılmış vaziyette eski bir dizgi makinesi temin edilir ve Rıza Tevfik'in şiirleri Lefkoşa'da M. Fikri Matbaası'nda *Serâb-ı Ömrüm* adıyla basılır.

Rıza Tevfik'in, Cünye'den İsmail Hikmet'e gönderdiği 15 Şubat 1934 tarihli mektubundaki; "Küçük beylere birer mektup ile bir küçük zarf içinde 50-60 kıt'a güzel pullar vardı, sonra da bizim şiirlerin masârif-i tab'iyyesine verilmek üzere 10 Sûrî lirası olarak bir kıt'a varaka-i nakdiyye vardı." ifadesine bakılırsa, kitabın basım masrafını Rıza Tevfik'in bizzat kendisinin karşıladığı anlaşılmaktadır. Yine aynı mektupta, "Kitabın ismini *Serâb-ı Ömrüm* tesmiye edeceğiz, Nazlı böyle karar verdi." demektedir ki, bu ifadelerden de, kitabın isminin vefakâr ve cefakâr eşi Nazlı Hanım tarafından konulduğu anlaşılmaktadır.¹

Serâb-ı Ömrüm'ün bu ilk baskısında, Rıza Tevfik'in, şiir anlayışını açıkladığı "Bir İki Söz" başlıklı kısa bir takdim yazısıyla çoğu daha önce çeşitli dergilerde yayımlanmış toplam 73 şiiri yer alır. Birçok tashih hatası ile yayımlanan kitaptaki şiirler: 1) Koşmalar, 2) Divanlar, 3) Türkçe Şiirler başlıkları altında üç bölümden meydana gelir.

1 Abdullah Uçman, "Rıza Tevfik'in İsmail Hikmet Ertaylan'a Gönderdiği Mektuplar," *Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, s. 2 (1995): 224.

Rıza Tevfik'in, Cumhuriyet'in ilanından sonra gerek 150'liklere dahil edilmesi, gerekse kitabın eski harflerle basılmış olması dolayısıyla, bir kısım eş, dost ve akrabası için imzalayarak gönderdiği nüshalar dışında, *Serâb-ı Ömrüm*'ün bu baskısı Türkiye'de kitapçılara ve kütüphanelere girememiştir. Arap harfli hurufat ile oldukça zor şartlar altında basılan, ayrıca dizgi ve baskı sırasında Rıza Tevfik Lefkoşa'da bulunamadığı için, kitapta kendisini de üzen, birçok tashih hatasıyla birlikte bir kısım yanlışlıklar ve bir kısım karışıklıklar olmuştur.²

İşte, *Serâb-ı Ömrüm*'ün bu baskısından bir nüsha İstanbul'da her nasılsa Orhan Seyfi'nin (Orhon) eline geçer ve o da, hem kitaptaki şiirler hem de Rıza Tevfik'le ilgili bir makale kaleme alır.³

Orhan Seyfi, yazısında bir yandan Rıza Tevfik'in şiirlerinin, orijinal olmak yerine, Türk halk ve tekke şairlerinin büyük ölçüde taklidi olduğunu iddia ederken, diğer yandan Rıza Tevfik'in filozofluğu ile diplomathlığını da eleştirme gereği duyar:

Hiç şüphe yok ki, Rıza Tevfik'in en kuvvetli tarafı şairliği, en zayıf tarafı diplomathlığı, filozofluğudur. Halbuki o, kendisini şair bile addetmez, filozof ve diplomat sanır. Siyaseti uğrunda ilmini, şerefini, hattâ vatanını bile mahvetmeye yürür. Bunun cezasını çok acı, çok elîm bir tarzda çekmiştir.

Rıza Tevfik'in, kitaptaki “Garip Bir Hâlet”, “Serzeniş”, “Göz Âşinalığı”, “Bir Meçhuleye”, “Gözlerin”, “Genç Dul”, “Eneiyet-i Aşk”, “Mûnis Bir Çehrenin Hayalı” ve “Bir Ân-ı Me'yusiyet” adlı şiirleri üzerinde duran Orhan Seyfi, bunlardan “Ud'un Tesiri” ve “Gel, Daha Yakın Gel!” gibi bir iki şiir dışında, diğerlerinin büyük ölçüde Dertli, Emrah, Seyranî ve Bayburtlu Zihnî gibi halk şairlerinin taklidi olduğunu iddia ederken, Rıza Tevfik'in başına gelen felaketlerin de, “Çocukça bir gösteriş iptilâsı”ndan ileri geldiğini söyler. Ayrıca, Türk şairlerinin dilinin artık Türkçeleşmiş olduğu bir devirde onun bir kısım şiirlerinde “dümûğ-ı hicrân”, “âzâr-ı hasret” ve “şâm-ı garîbân” gibi eski kelime ve tamlamalar kullanmasını da yadırgar.

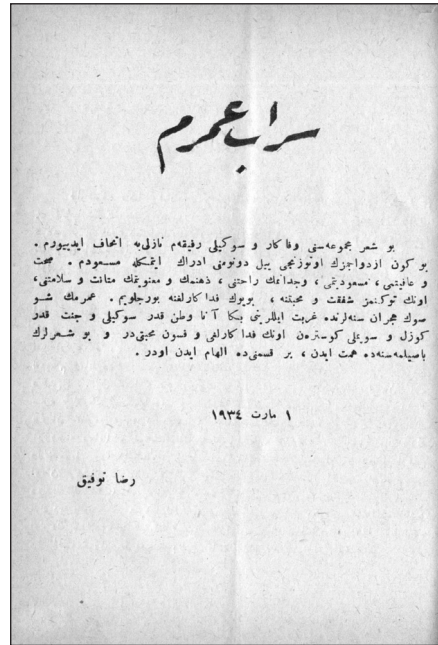
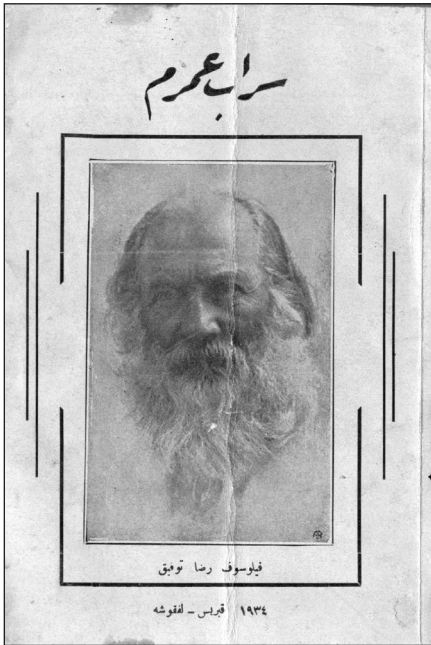
O sırada yüksek tahsil için İstanbul'da bulunan oğlu Nazif (Bölükbaşı) tarafından Rıza Tevfik'e gönderilen Orhan Seyfi'nin bu yazısı üzerine, Rıza

2 Rıza Tevfik'in dikkatle tashih edip imzalayarak İbnülemin Mahmud Kemal İnal'a göndermiş olduğu ve şu anda İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunan nüsha esas alınarak, kitap tarafımızdan tıpkıbasım suretiyle yayımlanmıştır (İstanbul: Çağrı, 2014).

3 *Ayda Bir*, s. 4 (1 Aralık 1935).

Tevfik oğluna hitaben gönderdiği ve bizim burada yayımladığımız mektupta, madde madde sırayla Orhan Seyfî'nin kendisine ve şiirlerine yönelttiği eleştirilere cevap vermekte, bir taraftan da kendi hayatıyla ve özellikle Meşrutiyet'in ilanı sırasındaki faaliyetleriyle ilgili bazı önemli açıklamalar yapmaktadır. Ayrıca yeni Türkiye'deki demokrasi anlayışı, dil inkılâbı, soyadı kanunu ve aile isimleri; dilimizdeki Türkçeleştirdiğimiz isimler, şiirlerinde kullandığı Arapça ve Farsça kelime ve tamlamalar dolayısıyla yapılan "irticâîlik" ithamı hakkında da şahsi görüşlerini ayrıntılı bir şekilde ifade etmektedir.⁴

*

Serâb-ı Ömrüm'ün kapağı ve ithaf sayfası (1934).

4 Rıza Tevfik'in, Orhan Seyfî'ye hitaben 7 Mart 1936 tarihinde kaleme aldığı, çok daha kısa bir mektup tarafımızdan yayımlanmıştır. bk. *Rıza Tevfik'in Mektupları*, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2016), 461-463.

جوبین (۱۴) ۱۹۳۶ . ثانی

وکیل او غلام فطیف
بنم شعرلم مقننه . سیف الدینک (آئیده بر مجموعی) نه یاز مسه اولدوغی شیلر
یعنی تنقیدات ، بنجه هیوه معنا واردر . آکلا شیلورکه استانبولده بعضه دوستلره
کوندر مسه اولدوغیم بیه اتی فسخ (سراپ محمد) ، الله ال طولاشمه و اقویانلره
خیای فسخه و بر مسه و بالطبع بنم آریک جو فسخه آکلامنه سببیت و بر مشدر . بونی
یلک ای ییلورم یونلکه بکا ملنوبلر کلیور و هرکس بو کتا بدنه بنجه رجا ایدیلور
ومع التآف بنده بیه اولدوغی فسخه قالدی که اوللری بعضی حمیی دوستلره هدیه
ایتک ایچوره صافلیورم کیسه یه کوندره میورم . مادام که بو کتاب بنی استانبول
مجلس الفتحة یا ایدیلر مکه بر وسیله اولوبور ، بو تو جهی ایسته فرلر . تورن عالم
مطبوعاتیه ده نیلیم کوبره لکده جوبله نه واجحه اوسایه ده یاری آج یاری طوبه بر
مالده یا شایانه قالدیریم محمد لری ده طبه ایدیلر که غازی بنی صحیحی گنیشنه و حقه
و وطنه خاشه بر آدم اولدوغی بیلر و اسمک آکلیلرینی ایسته مز و هله اهلانک
هت اوج بیه دوستک نه جهی بنده فنا حالده قیصقا نیر . بناء علیه ، غازی یه
هوسه نور و غلک و صداقت و عبودیت کوسر مک هر می و خلیا سیله بوبله هاجمه
تنقیدلر یازارلر . هالوکه غازی نیک هاجی بو شعرلرک طبع اولوندوغی غنیم جهی یوقدر
اونده ماعدان بنم شخصم و اخلاقم و سنجیم و فیلسوفلیم و شاعرلیم مقننه
فکر و اعتقادی بوسبوتونه باشقه در و یلک دها یوککدر . بو نقدلرک
بویرو یا غاندا جیلرک شوطور و حرکت ، سلطان حمید و ورزنده (مرضی عالی
بولتیقه سی) ده نیلیدی و بو غیرتی ده (غیرت کلپانه) دیه توصیف و تعریف
ایدیلر کی که کوبلک غیرتی دیکدر ، یونلکه کینفک و قاریم طوبورم و ایچوره
کوسر نیلیم بر صداقت نمایشندنه باشقه برتی دکلدر . بناء علیه بویاز یلرک
بو هقارتلرک هیمی ده هکسوردر . یونلکه اولجه ده سوبله مسه اولدوغیم کی
بنم مقننه بالذات غازی نیک فکری بوسبوتونه باشقه در و معامله سی هیوه
یونلک و هیوه اویانه در . اینا غزلرک بک قولای اثبات ایده بیلیریم . فاتا
مملکتی کندی ارادتمله ترک ایتدیکیم کوندر نیردر ، یعنی اولدوغی سنه دیر نیردر ،
کرک غازی نیک و کرک طایندیم و طاینا و نیم بلای باشلی حکومت اولموندی هج
برینک علینده و هله مملکتک شرف و جیتی ، منفعتی و سلامتی و سعادت
علینده دیره قدر بر شو نیت ، بر شو حرکت و بر شو قصد ده بولوغا ریفیم کونه
کیی آشکاردر . بک حینلی ، بک شریف ، بک انانستلی و جدا احتیالی و
بکده مستقل بر حیات کیر دم و کیر مکره جم . بوبله طاوراندیم سبب ده کندی
شرعی و عینت نفسی محافظه ایتک قایینی سی در ، یوق کیسه ده قورقدوغیم و
چکیندیکیم یوقدر ، نور کیا ده ده برستی بکله دایم و حکومت خدمتیه بر مهم توخ

Cünye-Lübnan, 14 Kânun-ı sâni 1936

Sevgili oğlum Nazif,

Benim şiirlerim hakkında O. Seyfeddin'in *Ayda Bir* mecmuasına yazmış olduğu şeyler yani tenkidat, bence çok mânâdardır. Anlaşıyor ki İstanbul'a bazı dostlara göndermiş olduğum beş altı nüsha *Serâb-ı Ömrüm*, elden ele dolaşmış ve okuyanlara hayli neşe vermiş ve bittabi benim adımın çokça anılmasına sebebiyet vermiştir. Bunu pek iyi biliyorum, çünkü bana mektuplar geliyor ve herkes bu kitaptan bir nüsha rica ediyor ve maatteessüf bende beş on nüsha kaldı ki onları bazı samimi dostlara hediye etmek için saklıyorum, kimseye gönderemiyorum. Mademki bu kitap beni İstanbul meclis-i ülfetinde yâd ettirmeğe bir vesile oluyor, bu teveccühü istemezler. Türk âlem-i matbuatı denilen gübrelikte çöplenen ve ancak o sayede yarı aç yarı tok bir halde yaşayan kaldırım muharrirleri de zannederler ki Gazi⁵ beni sahihan kendisine düşman ve vatana hain bir adam olarak bilir ve ismimin anıldığını istemez ve hele ahalinin, hatta üç beş dostumun teveccühünü benden fena halde kıskanır. Binaenaleyh Gazi'ye hoş görünmek ve sadakat ve ubudiyet göstermek hırsı ve hülyasıyla böyle saçma tenkitler yazarlar. Halbuki Gazi'nin hiç bu şiirlerin tab olundüğundan haberi yoktur. Ondan maada benim şahsım ve ahlâkım ve seciyem ve feylesofluğum ve şairliğim hakkında fikir ve itikadı büsbütün başkadır ve pek daha yüksektir. Bu münekkitlerin, bu propagandacıların şu tavır ve hareketine Sultan Hamid devrinde "Marazî-i âlî politikası" denilirdi ve bu gayreti de "Gayret-i kelbâne" diye tavsif ve tarif ederlerdi ki "Köpek gayreti" demektir. Çünkü geçinmek ve karın doyurmak için gösterilen bir sadakat nümayişinden başka bir şey değildir. Binaenaleyh bu yazıların, bu hakaretlerin hepsi de hükümsüzdür. Çünkü evvelce de söylemiş olduğum gibi benim hakkımda bizzat Gazi'nin fikri büsbütün başkadır ve muamelesi çok yüksek ve çok edibânedir. İnanmazlarsa pek kolay ispat edebilirim. Zaten memleketi kendi irâdetimle terk ettiğim günden beridir, yani on üç seneden beridir, gerek Gazi'nin ve gerekse tanıdığım ve tanımadığım belli başlı hükümet adamlarından hiç birinin aleyhinde ve hele memleketimin şeref ve haysiyeti, menfaati ve selameti ve sadeti aleyhinde zerre kadar bir suiniyet, bir suihareket ve bir suikastta bulunmadığım, gün gibi aşikârdır. Pek haysiyetli, pek şerif, pek insaniyetli ve cidden

5 Mustafa Kemal Atatürk (1881-1938).

hamiyetli ve pek de müstakil bir hayat geçirdim ve geçirmekteyim. Böyle davranışına sebep de kendi şerefimi ve izzetinefsimi muhafaza etmek kaygısıdır, yoksa kimseden korktuğum ve çekindiğim yoktur. Türkiye’den de bir şey beklediğim ve hükümet hizmetinde bir mühim mevki gözlediğim yoktur. Hatta Türkiye’de imrendiğim bir şey ve gıpta ve haset edebileceğim bir kimse yoktur. Türkiye’ye katiyen avdet etmek istemediğimi de resmen gazetelerde beyan ve ilan etmiştim. Binaenaleyh Türkiye aleyhinde bir harekette bulunmuyorsam, buna iki sebep vardır. Evvela içinde doğup büyümüş olduğum ve anamı babamı, kardeşlerimi ve ecdadımı sinesinde medfun bildiğim bir memlekete fenalık etmek istemediğimdendir, hatta hiçbir memleketin fenalığını istememişimdir. İkinci sebep de, bu düşmanlıkları temiz ve asil vicdanıma hiçbir veçhile yakıştıramadığımdır. Böyle saçma tenkidatın değil, benim aleyhime verilebilecek olan en şiddetli hükümlerin hükmü yoktur. Ben vicdanımın hükmüne tebaiyet ederim, kimsenin sözüne ehemmiyet vermem.

O. Seyfeddin’in makale-i tenkidiyesine gelince; vâzihan anlaşıldığına göre hülasası şudur:

1) Feylesof’un en kuvvetli tarafı yine şairliğidir. En hafif tarafı diplomatlığı ve feylesofluğudur;

2) Siyaseti uğrunda şerefini, rahatını, menfaatini, hatta vatanını bile mahvetmeğe yürür;

3) Bunu cezasını çok elîm bir tarzda çekmiştir;

4) İrticâidir, müceddit değildir. Bütün şiirleri halk ve tekke edebiyatı taklitlerinden ibarettir. “Âzâr-ı Hasret”, “Şâm-ı Garîban” gibi “klişe” tabirler kullanır;

5) Fikret hakkında yazdığı şiir⁶ tamamen Seyrânî’ye benzer.⁷ “Garip Bir Hâlet” Seyrânî’nin aynıdır. “Serzeniş” unvanlı şiirinin edâ-yı ruhu, her şeyi Seyrânî’ninkine benzer;

6) Yazdığı Türkçe şiirlerde halk şairlerine benzemekten çekinmez, bilakis onlara yaklaşıma çalışır;

7) Fakat bazen de bu tarzın en güzel numunelerini vermiştir. “Udun Tesiri” gibi;

⁶ “Fikret’in Necib Rûhuna Hususi Bir Ziyaret,” *Serâb-ı Ömrüm* (İstanbul: Kenan Matbaası, 1949), 100-101.

⁷ Seyrânî (1800-1866). Halk şairi.

8) "Göz Âşinâlığı", "Bir Meçhûleye", "Gözlerin", "Genç Dul" gibi şiirleriyle halk edebiyatını âdeta "Edebiyat-ı Cedîde"leştirmiştir. "Mûnis Bir Çehrenin Hayâli", "Enâiyyet-i Aşk", eskilerden farklı değildir, belki biraz daha seclistir, o kadar;

9) Aruz vezniyle gençliğinde yazmış olduğu şiirler tecrübe-i kalem nevin-den şeylerdir. Bunların içinde de en iyisi "Gelibolu" şiiridir; onun da birinci kıt'asıdır;

10) Bence Feylesof'un en güzel, en samimi şiiri, gençlik ve memleket hasretini taşıyan şu iki koşmasıdır: "Gel, Daha Yakın Gel!", "Bir Ân-ı Me'yûsiyet";

11) Bundan sonra da Emir Abdullah'a geçen seneler yazmış olduğum kaside hakkında yine budalaca bazı mülâhazattan ibarettir.⁸ Ondan sonra da bana sövmek saymak ile makalesini bitiriyor.

Şu sıra numarasıyla işaret ve tavsif etmiş olduğum mülâhazata kısaca fakat evvel yazdığım kavi cevaplar vermekle iktifa edeceğim, o da senin arzunu yerine getirmek içindir. Yoksa O. Seyfeddin kalemini benim aleyhime mecburen kullanmıştır ve kaleminin yazdığını vicdanının nidasıyla –bu maskara makalesinde bile– sarahaten tekzip etmiştir. Kendisi bana düşman ve garazkâr bir adam değildir; arkadaşım akranım ve dostum da değildir. Matbuat âleminde birçok emsali gibi benimle tanışmak istemiş, benden mecmuasına şiir istemiş, okuduğum şiirlerden "Udun Tesiri", "Garip Bir Hâlet" gibi bir iki parçayı da ağzımdan kaparak –o zaman çıkarmakta bulunduğu– *Neşriyât-ı Edebiye Mecmuası*'nda benden izinsiz tabettirmiş ve çok beğenmişti. Benim Türkçe şiirlerimi beğenmeyen de olmadı. O. Seyfeddin, *Gönülden Sesler* unvanıyla bastırmış olduğu şiir kitabını da bana takdim etmiş ve üzerine de "Üstâd-ı muhteremim Rıza Tevfik Beyefendi Hazretleri'ne arz ve takdim. 1 Mart, sene 338" diye tarih ve imza koymuş idi.⁹ Bu biçare muharrirler dün böyle, bugün de böyle yazarlar, kusura bakılmaz. Geçinmek dünyasıdır ve bu zavallıları bu derece zelil eden şey Türkiye'nin hiçbir ıslah kabul etmeyen zalim idaresidir. Kendilerinin de biraz şiir söylemekten başka hiçbir şeye kabiliyet gösterememiş olmasıdır. Mel'un ve makhur İttihatçı hükümeti benim Meclis-i Mebusan'da şiddetli hamlelerimden ve gazetelerde yazdığım acı makalelerden ve pek müs-

⁸ "Kaside-i Kadriyye," *Serâb-ı Ömrüm*, 180-186.

⁹ *Gönülden Sesler*, Orhan Seyfi'nin (Orhon) 1922 yılında yayımlanan şiir kitabı.

tehzîyâne ve muhakkirâne hicviyelerimden ve manzumelerimden fena halde bîzâr olarak, akıbet Süleyman Nazif'i para ile bana ve sair muhaliflere mukabeleye memur etmişti.¹⁰ O da Türk matbuatını dolduran bu mahalle çocuklarını birkaç para ile aleyhimize kaydirmış ve "Fiske", "Çimdik" gibi sokak kızı isimleriyle yazı yazdırmıştı. "Fiske" de, O. Seyfeddin'in kullandığı nâm-ı müsteâr idi. Halbuki Süleyman Nazif benim ahabımdan idi ve bana hakikatte hürmet de ederdi. Kendisini ta'yib ettiğim zaman: "Sen iyi ve muktedir bir muharrirsin, büyük memuriyetlerde de bulundun. Bu adilikler sana yakışır mı?" demiştim. "Vallahi üstad, Talât'ın¹¹ hatırı için beş on kuruşla bu mahalle çocuklarını kullanıyorum. Bizim memleketimizde politikacılığın icabı budur, fakat emin ol yine seni Talât ve benim kadar seven ve takdir eden yoktur. Halk da bu propagandacılığımızın mahiyetini pek iyi bilir." deyip gülmüştü. Binaenaleyh bizim Türk matbuat âleminin kahramanlarını bütün mizaç ve mahiyetleriyle öteden beri tanırım. Ne meddahlıklarından övünürüm ne de tenkidatından yerinirim. Sözüm ona bu münevver gençlerle de münasebetim yoktur, sathîdir. Hiçbir yerde, hiçbir vakit, hiçbirleriyle on dakika oturup da bir kahve içmiş ve ciddi iki lakırdı etmiş olduğumu pek iyi hatırlayamıyorum. Kabiliyet-i şiirilerine gelince: Pek edîb ve terbiyeli bir adam olan Faruk Nafiz¹² ile O. Seyfeddin yine o neslin müstaid şairleridir. O. Seyfeddin dahi fena adam değildir sanırım, yalnız aptaldır ve uysaldır. Biraz Türkçe şiir söyleyebilmek kabiliyeti olmasa, İstanbul'da Mısır buğdayı ve boza satmaktan başka bir işe yaramazdı. Şiirlerinde yalnız selâlet-i ifade vardır, fakat hakiki heyecandan eser yoktur. Binaenaleyh şairdir, fakat küçük şairdir. Her halde çok memnunum ki bu makale-i tenkidiyesiyle bana vesile-i iftihar vermiş oldu. Çünkü ben çoktan beri kendi şahsiyetim ve şiirlerim ve felsefem hakkında mufassal bir kitap yazacak ve hakiki çehre-i maneviyetimi dosta düşmana karşı gösterecektim. Bunu buradaki ve Antakya'daki Türk dostlarım bilir, çünkü yazmakta bulunduğum o kitabın bazı mühim kısımlarını Antakya Lisesi Türk edebiyatı muallimi aziz

10 Süleyman Nazif (1870-1927). Servet-i Fünun dönemi şair ve yazarlarından. Tanınmış eserleri arasında *Gizli Figanlar* (1906), *Batarya ile Ateş* (1917), *Fırâk-ı Irak* (1918) ve *Malta Geceleri* (1924) bulunmaktadır (Süleyman Nazif hakkında ciddi, bilimsel bir çalışma için bk. Muhammet Gür, *Kendi İçinde ve Kendine Göre Süleyman Nazif*, İstanbul: Dergâh, 2020).

11 Talât Paşa (1874-1921). İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen isimlerinden; Dahiliye Nâzirliği ve kısa bir süre de sadrazamlık yapmıştır.

12 Faruk Nafiz Çamlıbel (1898-1973). Hecenin beş şairinden biri.

dostum Ali İlmî Bey'e göndermiştim.¹³ Bütün dostlarımda şimdi o kısımların birer kopyası vardır, hatta Ali İlmî Bey'den dün sabah almış olduğum uzun bir mektupta, kendisinin de O. Seyfeddin'e karşı bir makale-i reddiye yazacağını söylüyordu. Bu makale Halep gazetelerinin birinde biraz sonra basılacaktır. Sana elbette birkaç nüshasını göndereceğim. Benim kitabım da belki bu sene içinde tabedilmiş olur, ondan istediğin kadar gönderirim. Şimdi kısaca O. Seyfeddin'in iddialarına cevap vereyim; sıra numarasıyla gidiyorum:

1) Feylesof'un en kuvvetli tarafı yine şairliğidir, en zayıf tarafı diplomatlığı ve feylesofluğudur.

Cevap: Bu iddiaya cevap vermeğe bile tenezzül etmem; hatta Türkiye halkının bir zamanlar benim hakkımda "Yegâne Feylesofumuz", "En büyük şairimiz" diye bana hitaben yazmış oldukları binlerce mektuplara da ehemmiyet vermem. Onların büyük bir kısmı yanımdadır. Benim şairliğim, feylesofluğum hakkında Madam la Comtesse de Noailles,¹⁴ Profesör Toynbee,¹⁵ Baron Carra de Vaux¹⁶ ve daha tanıdığım ve tanımadığım birçok büyük adamların ve kimsenin emriyle hareket etmeyen hür ve meşhur adamların verdikleri hükümler kifayet eder. Felsefeye düşman olan mahut Türk münevverlerinin bu hususta bir hüküm vermeğe salâhiyetini hiçbir vakit kabul etmemişimdir; onlar –çalışmadan rahat geçinebilmek için– marazî-i âlîye göre felsefeyi, hatta ulûmu değiştiren ve maskara eden bir kalpazan güruhudur. Eğer cidden meraklı iseler benim hakkımda Baron Carra de Vaux'un *Les penseurs de l'Islam* unvanlı büyük eserinin beşinci cildinde yazmış olduğu takdîr-kârane sahifeleri okusunlar. O sahifeleri müteakip terbiye ve talim hususunda hizmetinden bahsettiği yegâne kadın müellif de merhume refikam Sıdika Hanım'dır ki Baron, bu kadının bana mensubiyetini bile bilmeyerek beyan-ı takdir etmiştir.¹⁷

¹³ Burada söz konusu edilen ve bir kopyası Rıza Tevfik'in terekesinden çıkan yirmi sekiz sayfalık mektup notlanmak suretiyle *Şiiri ve Sanat Anlayışı Üzerine Rıza Tevfik'ten Ali İlmî Fânî'ye Bir Mektup* adıyla küçük bir kitap hâlinde tarafımızdan yayımlanmıştır (İstanbul: Kitabevi, 1996).

¹⁴ Anna de Noailles (1876-1933). Romen-Fransız asıllı sosyalist-feminist yazar.

¹⁵ Arnold J. Toynbee (1889-1975). İngiliz tarihçi ve tarih felsefecisi. Rıza Tevfik'in, 21 Kasım 1948'de Toynbee'ye hitaben "Hilâfet" hakkında yazdığı İngilizce bir mektup, aslı ve tercümesiyle birlikte tarafımızdan yayımlanmıştır (bk. *Rıza Tevfik'in Mektupları*, 615-621).

¹⁶ Baron Carra de Vaux (1867-1953). İslâm kültür ve medeniyeti üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Fransız şarkiyatçı.

¹⁷ Rıza Tevfik'in ilk eşi Ayşe Sıdika Hanım (1872-1903), Zapyon Rum Mektebi'nden mezun olmuş, İnas Dârülfünûnu'nda pedagoji dersleri vermiştir. Pedagojiye dair *Usûl-i Ta'lim ve Dersleri*

Sırası gelmişken ben de şu kadar bir şey ilave edeyim ki hemen hemen yedi yüz seneden beri yaşamakta bulunmuş olan Osmanlı İmparatorluğu'nda bir tek kişi çıkıp da usulü veçhiyle felsefeye dair bir eser yazamamıştır. Benim *Felsefe Dersleri* ile *Kāmus-ı Felsefe*'m ve sair âsârım Türkiye'de ilk yazılmış olan hakiki ve usulî ve tamamen Avrupalı kafasıyla, metodu ile ve usulüyle yazılmış yüksek felsefî eserlerdir. Bunu kemâl-i gurur ile iddia ediyorum. Tarih meydandadır ve millî kütüphanelerimiz kitaplarla doludur. Benim eserlerimden evvel felsefeye dair yazılmış bir ufacık kitap varsa hemen göstersonler. Şunu da aynı gururla iddia ediyorum ki Şark ve Garb'ın felsefesine tamamıyla vâkıf olarak yazdığım bu koca kitaplar tamamıyla ve üslûb-ı ifadesiyle *original*'dir ve o kadar benimdir ki henüz kimse taklit edememiştir. Onlara benzer kitaplar her medenî lisanda çoktur ve İngiliz ve Fransız ansiklopedileri de gizli şeyler değildir. Aynı bahis ve aynı kelimeyi hem benim eserlerimde hem de Avrupa ansiklopedilerinde tahkik etsinler, eğer bir feylesofun üslûbunu tarz-ı nazar ve tedkik ve tahlilini taklit etmiş veya çalmış isem yüzüme tükürsünler, yüzüm açıktır. Bu mühim kitapları nasıl kolay yazdığımı da çok kişilerle beraber dostlarım bilir. *Felsefe Dersleri*'ni,¹⁸ Reşid Paşazâde Semih Bey'e imla ederek yazdırdım ve pek az noktasını tashihe lüzum gördüm.¹⁹ Bin iki yüz sahifesi matbu olan *Kāmus-ı Felsefe*'nin ekser mebhaslarını hemen Bâbiâli Cad-desi'ndeki kitapçı dükkânlarında yazdım ve yanımda müracaat edebileceğim bir felsefe kitabı da yoktu.²⁰ İttihatçı hükûmetine son derece muarız olduğum

adıyla bir kitabı da bulunan (İstanbul 1313/1897) ve Sultan II. Abdülhamid'in ikinci dereceden şefkat nişanına da sahip olan Sıdika Hanım Nisan 1903'te tüberkülozdan vefat etmiştir.

18 Rıza Tevfik'in Rehber-i İttihad-ı Osmanî Mektebi'nde verdiği ders notlarından meydana gelen 565 sayfa hacmindeki *Felsefe Dersleri* 1914 (1330) yılında basılmıştır.

19 Ahmet Semih Mümtaz S. (1879-1956). Kısa bir süre Dahiliye Nâzirliği'ni yapan Reşid Mümtaz Paşa'nın (1856-1924) oğludur. Cumhuriyet'ten sonraki yıllarda eski İstanbul hayatıyla ilgili çeşitli eserler kale almıştır. En meşhur eserleri arasında *Hâtıralar* (1944), *Evvel Zaman İçinde* (1946) ve *Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikatler* (1948) bulunmaktadır. Gazete sayfalarında kalmış bir kısım hatıraları İsmail Dervişoğlu tarafından şu isimler altında kitaplaştırılmıştır: *Evvel Zaman İçinde İstanbul Ramazanları* (2009), *Eski İstanbul Konakları* (2012), *Yarım Asırda Neler Gördüm; Sultan II. Abdülhamid Devri Hâtıraları* (2017).

20 İki cilt olan *Mufasssal Kāmus-ı Felsefe*'nin ilk cildi A harfî ile başlar "Bon Sens" maddesiyle sona erer; ikinci cilt "Canon" maddesiyle başlar, "Classifications des Sciences" maddesiyle sona erer (İstanbul 1918, 1920). Esasen on cilt olarak planlanan lügat, Rıza Tevfik'in 1919 yılında tekrar

halde o hükümetin Maarif Nâzırı olan Şükrü Bey²¹ merhum, hakkımda son derecede bir riayet ve hürmet ibraz ederek ve rica ederek bana o kitapları yazdırdı ve "Bu eserler benim zamanımda basılırsa benim için pek büyük bir mefharet vesilesi teşkil edecektir" diyerek gönlümü almıştı. Ben de ikinci cildin bidâyetinde "Bu eserin mücid-i hakikisi Şükrü Bey'in ulüvv-i himmetidir" diye hakikati itiraf edip kendisine minnettarlığımı alenen beyan ettim.

Darülfünun'da binlerce kızlara ve gençlere de ders okuttum ve felsefe merakı ve kültür zevki verdim. Gariptir ki medeniyet davasında bulunan Türk Cumhuriyeti hükümeti hakiki kültüre ve felsefeye bu derece düşman görünmekten çekinmedi. Halbuki ben ciddi eserlerime katıyen politika hissiyat-ı garazkâranesini karıştırmam. Mesleğimi siyasette müdafaa ederim, fakat hiçbir mesleğe garazım yoktur. Yazık bu yalancı cumhuriyete!.. Yazık bu yanlış medeniyete!.. Yazık bu nankör ve mürüvvetsiz gençliğe!.. Yarın bu hissiyat-ı hırs ve kin yatışıp söndükten ve her şeyi ile beraber hayat ve idare hâl-i tabîisine döndükten sonra, tarih elbette bu vukuatı ve bu silinmez kuyûdâtı bir daha gözden geçirecek ve beni olduğumdan büyük görececek ve gösterecektir. Mazide benim pek çok emsalim var. Bundan eminim!

Diplomathğıma gelince: Onu burada mevzubahis etmek istemiyorum, fakat yazmakta olduğum mufassal hatıratı izahat-ı kâmile vardır. Basılacaktır, o vakit görülür.²²

2) Siyaseti uğrunda şerefini, rahatını, menfaatini, hatta vatanını bile mahvetmeğe yürür.

Cevap: Bu iddiada büyük bir yanlışlık var; fakat iki kelimesini değiştirmekle pek kolay tashih olunabilir:

"Prensipleri uğrunda, izzetini (şerefini değil!), rahatını, menfaatini, hatta vatanını bile terk etmekten çekinmez" demeli ki doğru olsun.

politikaya girmesi, 1922 yılında yurt dışına çıkmak zorunda kalması dolayısıyla tamamlanamamıştır. Kitap, Doç. Dr. Recep Alpyağıl başkanlığında bir heyet tarafından notlar ve açıklamalarla *Kamus-ı Felsefe* adıyla yeni harflerle yayımlanmıştır (Ankara: Doğu Batı, 2015).

21 Ahmet Şükrü (1875-1926). İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen isimlerinden; 1913-1918 yılları arasında Maarif Nâzırlığı yapmış, Atatürk'e karşı düzenlenen İzmir Suikastı'nda suçlu bulunarak İstiklâl Mahkemesi tarafından idama mahkûm edilmiş ve idam edilmiştir.

22 Rıza Tevfik'in "Biraz da Ben Konuşayım" başlığı altında 1949 yılında *Yeni Sabah* gazetesinde tefrika suretiyle yayımlanan hatıratı tarafımızdan kitap hâline getirilmiştir (İstanbul: İletişim, 1993; 3. bs. 2013).

3) Bunun cezasını çok elîm bir tarzda çekmiştir.

Cevap: Bilakis, prensiplerimi muhafaza etmek ve haysiyet ve hürriyetimi müdafaa etmek, hiçbir kimsenin fuzuli keyfine ve emrine boyun eğmemek yani bana hür ecdadımdan mevrus olan efendilik imtiyazını kimseye çiğnetmek ve satmamak için göstermiş olduğum cesaret ve metanetten dolayı tahsîne mazhar olacak iken haksızlıklara, hakaretlere, iftiralara maruz kaldığım bir garazkâr ve müstebit halk içinden çıktım ve bu güzel, insaniyetperver memleket-te herkesten hürmet, muhabbet ve şefkat gördüm. Hiç parasız kalmadım, hiçbir şeye de muhtaç olmadım. Gençlikteki sıhhatimi, kuvvetimi tamamıyla iade ettim. Zaten Feylesof Rıza namını taşıyan bir adam diktatör memleketinde yaşayamazdı. Ben de öyle yaptım. Şerefimi, haysiyetimi, sıhhatimi, hürriyetimi kurtardım. Eziyet ve ceza bunun neresinde?!.. Bu bana ceza değil, mizacıma en uygun bir mükâfattır.

4) İrticâidir, müceddit değildir. Bütün şiirleri halk ve tekke edebiyatı taklitlerinden ibarettir. “Âzâr-ı Hasret”, “Şâm-ı Gariban” gibi “klişe” tabirler kullanır.

Cevap: Bu budalaca iddiaya kahrkaha ile cevap vereceğim ve uzunca bir bahse girişeceğim, lakin evvela zavallı O. Seyfeddin’i bu hizmete memur eden ukalâya ziyadesiyle teşekkür ederim, bana bu hususta istediğim gibi söz söylemeğe iyi bir fırsat ve gayet meşru bir vesile-i tefâhur dahi vermiş oldular. Öyle ise bu davayı hakkıyla fasl etmek için bütün bu meseleleri tedkik edip anlaşıalım; ibtidâ birer kelime-i ıstilahe olarak kullanılan bu lafızların hakiki mânâsını anlayalım:

Avrupa lisanlarında *Reaction* kelimesi *action* kelimesi gibi ıstilahât-ı ilmiye-dendir ve umumen kabul olunmuştur. Asıl mânâsı da, bir âmilin, bir kuvvetin, bir fiilin tesirine karşı herhangi bir vecihle bir eser izhar etmek ve hatta karşı koymaktır. Bu kelimenin ilimde müsellemler ve muteber olan mânâsı budur. Fizik ilminde meşhur olan bir düstura göre “*La réaction est égale et contraire à l’action*” diye bir iddia vardır ki Türkçesi: “Aks-i tesir –veyahut aksülâmel– tesire veya hut amele müsâvi ve mukabildir” demek olur. Kimyada filan ve falan mahlûlün reaksiyonu hâmızı (*acide*) mıdır, yoksa hamzı (*oxide*) mıdır denilir. *Biologie*’de dahi *Reaction* herhangi bir tesire karşı uzvî bir vücudun harekete gelip eser-i hayat gösterebilmesidir. Sosyolojide de öyledir; o kadar ki kâhir bir hükümetin icraât-ı müstebidânesine karşı hiçbir vecihle mukabele etmeyen veya hut ede-

meyen bir millet hakkında: “Hiçbir eser-i hayat göstermiyor; *réagir* edemiyor” demek âdetâ bir düstur-ı ilmî olmuştur. Banka ıstilahâtında da bu kelime daima aynı mânâda kullanılır: “Harp şâyiaları, çelik ve bakır ve gaz eshamı üzerinde hayli *reaction*’u mûcip oldu” denilir. Bizim bu mebhasta kelimenin bu mânâ-yı ıstilahîsiyle alâkamız yoktur. Fazladan izahata lüzum görmüyorum, fakat bu kelimenin bir de “parlamento” lisan-ı ıstilahîsine hususi bir mânâsı vardır ki onun da ne olduğunu söylemek isterim, çünkü o kelimenin bu mânâda şüyû-ı istimâli nisbeten pek yenidir ve evvelâ Fransızca’da kullanılmağa başlamıştır. Fransız diksiyonelerinde bu kelimenin mânâsı: “Hükümetin tarz-ı siyasetine karşı giden bir cereyan-ı siyasî” demektir ki bu muhalif siyaset taraftarlarına da *Reactionnaire* denilmiş ve bu tabir meşhur olmuştur. Lakin bu kelimenin bugün daha muayyen ve daha hususi bir mânâsı var ki ekseriya bugün o mânâda kullanılmaktadır. “Laik” bir hükümet-i cumhuriyeye ve tamamıyla demokrasi idaresine ve prensiplerine şiddetle taraftar olan fırka ve itikad-ı siyasî erbabı, sulta-i diniye ile müeyyed kraliyet taraftarlarına *Reactionnaire* diyorlar. Onlar da bu sıfatı maal-memnuniye kabul ediyorlar. Pek sarîh ve pek de sahih olan şu malumat ve izahattan anlaşılıyor ki *Reaction* kelimesinin mânâsında maziye rücûa delâlet edebilecek zerre kadar bir şemme veya bir imâ yoktur. Politikada fırkacılık taassubu ile ifrat ve tefrit derekelerine düşmekten kendini kurtarmış olan munsıf ve hakşinas milletlerin parlamentolarında *Reactionnaire* kelimesinin mevzuu yoktur ve kullanıldığı yoktur. İngiliz parlamentosunda ancak muhafazakâr ve ahrar ve amele partileri vardır. Bir tek *Reactionnaire* mebus yoktur, çünkü lüzumu yoktur. Her itikat, herkesçe muhterem ve müsellemdir. Amerika’da da Cumhuriyet ve Demokrat partilerinden başka esaslı ve sabit fırkalar yoktur; çünkü orada da her itikat, herkesçe müsellemler ve muhterem olduğu için buna lüzum yoktur.

Şimdi gelelim tâbirâtın tercümelerine: Bizde de ilim erbabı bu iki kelimeyi amel (*action*) ve aksülamel (*reaction*) diye tercüme etmişler. Araplar “fiil”, “redd-i fiil” diyorlar. Zannederim bizim tercümemiz çok daha iyidir. Lakin siyasî mânâsını ifade edebilmek için bizimkiler “İrticâ” ve “İrticâî” kelimelerini uydurmuşlar. Bizim ricâl-i siyasiyemiz Avrupa’dan ne alırlarsa hep yanlış telâk-ki ve tatbik ettiklerinden bu kelimelerin tercümesinde de aynı hüneri göstermişler, pek iyi etmişler. Ben de bana O. Seyfeddin Bey’in tevcih ettiği bu sıfatın yakışıp yakışmayacağını pek kolay gösterebileceğim.

Ben daima hür yaşamış bir ailenin hür bir terbiye görmüş ve serâzâde olarak büyümüş ve kendi gayretiyle yetişmiş olan bir çocuğuyum. Mekteb-i Tıbbiye'den şahadetnâmemi almazdan iki sene evvel İstanbul'da Salkımsöğüt'te Sirkeci İstasyonu'na karşı Hristo'nun gazinosunda talebe arkadaşlarımla toplanır, ahrârâne emellerimizden bahsederdik. Gitgide o bucak bizim *Quartier Latin*'imiz oldu idi.²³ Ben o vakitte de felsefe ile ciddi bir surette meşguldüm ve Feylesof Rıza diye maruftum. Bir gün eşkâl-i hükümet hakkında arkadaşlarıma pek heyecanlı bir konferans verdim ve eski Yunan irfanından ve medeniyetinden pek müteessir olmuş bulunduğum için demokrasi idaresini ve cumhuriyet şeklini her türlü idareye ve her şekl-i hükümete tercih ettim. Sırf felsefî bahislere de temas ettim ve meşhur Perikles'in cumhuriyet hakkındaki nutk-ı tarihîsinden herkese bir fikir verdim. Beni cumhuriyet taraftarlığıyla ve dinsizlikle itham ederek Zaptiye Nâzırı Nâzım Paşa merhuma jurnal verdiler.²⁴ Tevkif olundum, Bâb-ı Zaptiye'de bir aydan ziyade mahpus bulundum, kitaplarım müsadere olundu, çıktım.²⁵ Yine hapse girdim, kısa kesiyorum, yine çıktım. Nihayet meşrutiyet için hazırlanan hareket-i ihtilâliye, aziz dostum Manyasizâde'nin²⁶ delaleti ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdim. İlan-ı Meşrutiyet'te bana pek mühim işler havale ettiler. İstanbul'da Sultan Hamid'in sarayı etrafında kırk bin kadar silahşoru ve askeri vardı. Benim İttihatçı arkadaşlarım, Selim Sırrı da dahil, hesap olduğu halde on dört kişiden ibaretti ve onlar da gizli idiler.²⁷ Ben at üstünde gece gündüz dolaştım. İstanbul halkını nutuklarım ile temin ve teşcî ettim ve itimatlarını kazandım. Vâkıa azîm bir *bluff*, yani bir nümayiş yaptım, lakin öyle bir buhran ve tehlike ve tereddüt zamanında gözünü ateşten sakınmadan ve silah değil, çakı bile kullanmadan meşrutiyet ve hürriyet aşkına ve mensup olduğum siyasî fırka-i ihtilâliyenin zaferini temin ve idealini terviç ve tahkik edebilmek için dağlar kadar metanet ve dünya kadar

23 Paris'te edebiyatçı ve sanatçıların bir araya geldikleri meşhur semt.

24 Hüseyin Nâzım Paşa (1854-1927). Çeşitli vilâyetlerde valilik de yapan Osmanlı devlet adamı. Bu tevkif dolayısıyla Rıza Tevfik'in Nâzım Paşa'ya gönderdiği, terekkesinden çıkan mektup tarafımızdan yayımlanmıştır (bk. *Rıza Tevfik'in Mektupları*, 19-20).

25 Rıza Tevfik bu hadiseyi "Hapishâne Hâtıraları" adlı hatıratında uzun uzadıya anlatır (bk. *Biraz da Ben Konuşayım*, 273-354).

26 Manyasizâde Refik (1853-1908). Kısa sürelerle iki defa Adliye Nâzirliği yapan İttihatçıların İstanbul mebusu.

27 Selim Sırrı Tarcan (1874-1957). Türkiye'nin ilk beden eğitimcilerinden, politikacı.

cesaret isterdi. Ben o cesareti gösterdim ve muvaffak oldum. Ben o zaman Sultan Hamid'e hakikat-ı hâlâ dair cüz'i bir işaret vermiş olsaydım, püf demekle Meşrutiyet'in mumunu söndürür ve beni de hazinelere gark ederdi ve bugünkü Cumhuriyet bilmem vücut bulabilir miydi! Bu tehlikeli rolü bu kadar muvaffakiyetle oynamak için kimseden de on para almadım. Bu vukuat tarih dediğimiz levh-i mahfuza geçmiştir, onu bugünkü Türk Cumhuriyeti değil bütün dünya hakkedip silemez. Sorarım!.. İrticâî adam böyle mi hareket eder ve irticâî *type*'i bu mudur?..

Meşrutiyet davası kuvvet ve istihkâm bulduktan ve Meclis-i Mebusan açıldıktan sonra, Edirne mebusu olarak meclise girdim. Bütün mebuslar ayağa kalkıp beni sürekli alkışlarla kabul ettiler. Biraz müddet sonra tesâdüm-i efkâr, mebuslar arasındaki esaslı ihtilâfât-ı fitrî ifşa ve izhar edince, epeyce bir ekseriyet teşkil eden hoca efendiler idare-i İslâmiyet'in şekl-i cumhurî üzere müesses olduğunu iddiaya başlayarak ve Ömer bin Abdülaziz²⁸ devr-i hilâfetine ihya maksadını vesile ittihaz ederek bilhassa ve bil-iltizam bizi hedef-i ta'riz ve tenkit ettiler. Henüz İttihatçılar guruhundan sıdkım sıyrılmamıştı; kendi tabirlerince "İttihad'ın göz bebeği" idim. Bir akşam Direklerarası'nda Feyziye Kiraathanesi'nde mühim bir konferans vereceğimi ilan ettirdim ve gittim. Memleketin birçok mühim adamları orada idi, hatta merhum Ahmet Midhat Efendi²⁹ ile Abdurrahman Şeref Beyefendi benim yanımda idi.³⁰ Eski idare-i hilâfetle asrî meşrutiyet sistemi arasında esaslı prensip farklarını izah ettim ve zâhirî birtakım müşâbehelere rağmen bu iki tarz-ı idarenin hiçbir vecihle telifi mümkün olamayacağını delâil-i kaviyye ile gösterdim. Sonra şiddetle hilâfete tevcih-i itiraz ettim; onun münfesih ve çürümüş bir müessese-i tarihiye olduğunu iddia ettim. Hükümsüz ve gülünç bir unvandan ibaret kalmış olduğunu da ilâve ettim. Eski Türklerin nasyonalist idaresini anlattım. Hulâsa kıyameti kopardım ve en iyi dostlarım bile usulca sıvışıp gittiler. Sonra Meclis'te de kıyamet koptu; bütün hoca efendiler ve birçok da sarıksız mebuslar bana hücum

28 Ömer b. Abdülaziz (680-720). Adaletiyle ve başka icraatlarıyla tanınan Emevî halifesi.

29 Ahmet Midhat Efendi (1844-1912). Tanzimat devri romancı ve gazetecilerinden. *Tercümân-ı Hakikat* (1878-1908) gazetesini çıkarmış Dârülfünun'da müderrislik yapmıştır. *Hasan Mellâh* (1875), *Felâatun Bey'le Râkım Efendi* (1876) ve *Müşâhedât* (1891) en tanınmış romanları arasında yer alır.

30 Abdurrahman Şeref (1853-1925). Son Osmanlı vak'ânüvisi. *Tarih Musahabeleri* (1923) adını taşıyan bir kitabı yayımlanmıştır.

edip tard olunmaklıgımı istediler. Suriye'den, Arabistan'dan benim aleyhime olan telgrafları Meclis'te okudular. Ben memnunen istifamı takdim ettim, fakat bütün İttihatçılar ayağa kalkıp muterizleri susturdular ve istifamı reddettiler. O vakit Sultan Hamid halife idi.

Şimdi tekrar sorarım: Acaba bu mühim hareketlerle ortaya atılan ve demokrasi idaresinin bugünkü şeklini müdafaa uğrunda bu kadar gayret ve cesaret gösterip hayatını tehlikeye koyan bir adama yeni Türk Cumhuriyeti'nde irticâî mi derler?

Şurasını da yine tekrar edeyim ki bu vukuat dahi sırf şahsıma ait olmak üzere Türk tarih-i inkılâbına geçen, Meclis-i Mebusan mazbatalarında mukayyet ve bütün gazetelerde zebanzed olan hâdisât-ı sahiha ve meşhûredendir, silinmesi, gizlenmesi mümkün değildir. Arap âleminde gelen protesto ve tekfır telgraflarının birer kopyası altında imzalarıyla beraber bende mahfuzdur. İrticâîlik bu mudur? Unutulmamalıdır ki ben bu hengâmede yalnız başıma bir cemaat ile hürriyet-i idare ve "asrî" bir düzen ve teşkilât temini için boğuşuyorken bugünkü Türk Cumhuriyeti'nin müessis-i muzafferi ile beraber hükümetinin erkânını teşkil eden nesl-i cedid efrâdından hiçbirisinin henüz adı sanı yoktu. Tabîdir ki yirmi altı, yirmi yedi sene evvel onların hepsi de mektep talebesi idiler. Ben Avrupa medeniyetine her Türk'ten ziyade taraftarlıkla itham olunmuş iken, henüz gençlikte bile altı yedi lisan bilir, eski Yunan kültüründen bugünkü İngiliz ve Fransız medeniyetine, edebiyat ve felsefesine ve sanayî-i nefisesine ve hikmet-i siyasesine layıkıyla vâkıf iken, bana hangi Türk vardır ki irticâî diyebilecek kadar haksızlık ve küstahlık gösterebilsin? O. Seyfeddin bunu itikat ve iman ile söylemiyor, eminim. Ve "İrticâîdir, müceddit değildir" demekle, ancak edebiyat bahsinde bu davayı güdüyor. Öyle o mânâ ile irticâî olup olmadığımı göstereyim. Bu bahsi çok uzatabilirdim fakat bu kadarı yeter.

Edebiyatta irticâîlik nedir ve ne suretle tecelli ve tahakkuk eder?..

Bu sual birkaç mühim meseleyi tazammun eder. Onları ayrıca tettebbu ve mülahaza etmelidir, öyle yapılmazsa, o iddia bir "iddia-yı mücerred" olur.

Evvelâ lisan meselesi var. Lisanda irticâîlik, geçmiş zaman Türklerinin büsbütün aşağı ve iptidai bir dereke-i tekâmülde tahaccür edip kalmış olan lisanelerini kullanmak veyahut o lisanın bugünkü Türkçemizde istimalden sakıt olmuş, büsbütün ölmüş ve unutulmuş bazı kelimâtını nasyonalizm –hem pek yanlış bir mânâ ile telakki edilmiş bir nasyonalizm!– gayretiyle ihyaya çalışıp,

bugünkü asırda kullanmaktır. Ben, Türkçe şiirlerimde anamdan babamdan öğrenmiş olduğum sade fakat zarif, gayet kıvrak, pek rengîn ve her türlü efkâr ve hissiyât-ı beşeriyeyi mûciz bir belâgatle ifadeye salâhiyeti müsellemler olan temiz İstanbul lehçesini kullandım. Tabîîdir ki şiir yazmak isteyen bir adam İstanbul lehçesinin bile en nezih ve nazik şekillerini tercih eder; husûsâ münevver, medenî ve en yüksek sosyete mensup bir İstanbullu olursa!.. İşte ben öyle yaptım ve o tabakaya mensup ve pek münevver ve medenî bir İstanbullu olduğum için öyle yaptım. Bu asırda en münevver İstanbul Türklerinin sosyetesinde söylenilen lisan, yani asıl mânâsıyla asrî Türk lisanı odur. Bu lisanda tamamıyla Türkçeleşmiş bazı Rumca, Arapça ve Fârisîce ve Fransızca ve İngilizce kelimelerin bulunması zerre kadar bir ehemmiyeti ve hükmü haiz değildir. Lisanımızın Türkçe olması sıfat ve haysiyetine zerre kadar hâlel getirmez. Hâlâ bugünkü Türkçemizde öyle ecnebi kelimelerinin binlercesini kendi şîve-i telaffuzumuza uydurarak kullanıyoruz ve kullanacağız, buna hiçbir kuvvet mani olamayacaktır. Çünkü bu kelimelere münasebât ve muamelâtımızda her gün, her an ihtiyacımız var ve asıl Türkçede hiç mukabilleri yok ve olamazdı da! “Kontrato”, “İskonto”, “Banka”, “Reçete”, “Lamba”, “Elektrik”, “Fonograf”, “Fotograf”, “Litograf”, “Radyo”, “Tiyatro”, “Sinema”, “Maç yapmak”, “Boks yapmak”, “Nakavt” olmak, “Tenis” oynamak, “Kriket”, “Hokey”, “*Sky*” yahut “İstimbot”, “Diretnot”, “Kruvazör” (*croiseur*), “Gambot” veya “Briç, iskambil, bezik” oynamak, “Pasaport”, “Vize”, “Fiş” (*fiche*), “Çek”, “Kambiyal” veya “Cıvata”, “Manivela”, “Gaz motoru”, “Otomobil”, “Karbüratör”, “Lastik”, “Pomata”, “Lavanta”, “Salata” ve daha binlercesini tesbihe dizebileceğim ecnebiyü’l-asl kelimelerin, Büyük Cengiz Han ve Kubilay Han devr-i medeniyetinin lisanında mukabilini bulmak mümkün mü? Henüz mevcut ve hatta hiçbir vecihle mutasavver olamayan böyle binlerce âlât, edevat ve eşya-yı maddiyenin öyle bir zamanda ve öyle bir lisanda muayyen kelimelerle isimleri olabilir mi? Ve bunları hâlen ve mecburen kullanmıyor muyuz? İnat edip kullanmasak asrî bir millet-i mütemeddine addolunabilir miyiz?

Bundan geçtim, mübarek yurdumuzun en güzel ve meşhur şehirlerinin isimleri sahihen Türkçe midir? İstanbul, Edirne, İzmir, Urla, Lapseki, Silivri, Ankara, Manisa, Amasya, Siroz, Ereğli, Trabzon, Samsun, Giresun, Gelibolu, İnebolu, Safranbolu, Niğbolu, Antalya, Edremit, İzmit, Foça, Selânik, Silifke, Antakya, Mudanya, Mondros, Midilli, Rodos, Marmara, Semadirek, Maraş,

Musul, Bağdat, Arapkir, Portus, Limnos hep ecnebi ve tarihî kelimelerdir, Rumcadır. Konya da öyle. Maraş, Musul Arapçadır. Bağdat (buğ+dâd) “Allah verdi” demektir. Bu şehirleri biz fethetmezden evvel, hem çok evvel başka devletler tesis etmiş. Şimdi fuzuli olarak bütün bu meşhur esâmî-i tarihiyeyi değiştirecek miyiz? Bu zahmete, bu gayrete lüzum var mı? Bu kelimeler bizim ağzımızda çiğnene çiğnene şekl-i aslilerini bil-külliyeye zayi edip de Türkçeleşmemişler mi?.. Antakya’nın *Antiochia*, Ereğli’nin *Hereklia*, Edirne’nin *Hadriana-polis*, Niğbolu’nun *Niepolis*, Nablus’un *Neapolis*, Ankara’nın *Ancira*, Konya’nın *Iconium* ve Trabzon’un *Trapezoun*’dan ilh. bozuntusu olduğunu kim anlayabilir, iyi bir tarih ve coğrafya âlimi olmadıkça?.. Sonra anlasa da ne lazım gelir? Kıyamet mi kopar?.. Yahut “Bu şehirler bizim imiş, nasılsa unutmamız!” diye zorla yahut bir mahkeme kararıyla elimizden mi alırlar?.. O halde bu memleket isimlerinden tutunuz da uskumrusuna, kefaline, palamuduna kadar hâlâ lisanımızda müstamel ve pek uzak bir maziden kalma böyle binlerce ecnebi kelimeleri rayiç akçe gibi kullanılıp dururken, ben İstanbul şivesiyle yazdığım beş on parça şiirde “Garip Bir Hâlet” ve “Bir Ân-ı Me’yusiyet”, aşk, neş’e, ruh gibi bizde pek muvafık karşılıkları olmayan bir iki Arabî ve Farisî kelime-i me’nûse kullanmağa mecbur olmuş isem irticâî mi olmuş olacağım? Bu nasıl fuzuli bir hükm-i karakuşîdir?.. Benim itikadıma ve iddiama göre lisan bahsinde hakiki irticâîlik nedir bilir misiniz?.. Yedi yüz seneden beri devam eden hayat-ı siyasiye ve siyadet-i kavmiyyemiz esnasında yavaş yavaş temeddün ede ede ve muamelât ve münasebât-ı medeniyemizle nezaket kesb ede ede bu derece-i zarafete ve bu şîve-i nezahete varan bugünkü lisanımızı bırakıp da belki yirmi asırdan beri olduğu şekilde kalmış ve Asya-yı Vustâ’nın –kuş uçmaz, kervan geçmez– çöllerinde ve yaylalarında her türlü medeniyet esbabından mahrum yaşamış, Tunguz, Konkrat, Başkır ve daha böyle en iptidai Turan kabâilinin pek mahdud ve pek basit olan lisanlarından galiz, acayip kelimeler istiare etmek için Kurûn-ı Vustâ hududunu bile aşmış mazinin karanlık cihetlerine rücû etmektir. Bari alınan kelimeler de hakiki Türkçe olsaydı!.. Fransız’ın *Universal* kelimesini “Evrensel”, Arab’ın “Siyaset ve siyâsî” kelimelerini de “Siyasa” ve “Siyasal” şekline sokup maskara etmek ve “Finans bakanı” ve “Ulusal bildiri” ve daha birçok uydurma ve düzme kelimeleri asıl Türkçe diye numune olarak ortaya atmak hikmetine akıl erdiremediğim müthiş bir zevzeklik ve korkunç bir aykırı gidiştir. Hasılı pek acayip bir iştir.

Ben bütün Türk lehçelerini ciddi bir gayret-i milliyetperverâne ile tahkike ve tettebbua sarf-ı himmet edenlerin en eskilerindenim. Çok kişiye de müddet-i medîde ders vermişimdir. Bunların içinde de Asya-ı Vustâ'dan, Orenburg'dan, Kaşgar'dan, Gence'den ve daha sair yerlerden müteaddit Türk kabilelerine mensup on dört delikanlı vardı ki bunları bana kıymetli ve hamiyetli dostum merhum İsmail Bey Gasprinski göndermişti.³¹ Hatta benim tavsiyem üzere Türk âlemini uyandırmak için Mısır'da teşkil olunan Türk Kongresi'nde okunulan raporu ben yazmış ve merhuma teslim etmiştim. Bu hareket Meşrutiyet ilanından bir sene evveldi. Hüseyin Beyzâde Doktor Ali Bey³² hâlâ sağ ise ve İstanbul'da ise bütün bu vukuatı bilir ve şahadet eder. Kongre esnasında Mısır'da bulunan ve beni o vakitler ancak şahsen ve gıyaben tanıyan merhum Yusuf Bey Akçura'nın³³ bana teşekkür ve tebrik zımında Bahçesaray'dan göndermiş olduğu mektup yanımda mahfuz kıymetli bir vesikadır ki bütün bu meselelere dair bastıracağım "Hatırat"ta aynen tabedilecektir.³⁴ Hülasa Türk lisanına ve Türkçülük cereyanına on üç, on dört sene bilâ-fasıla vakf-ı ömür ve hasr-ı himmet ettim, bu haysiyetle şunu iddia edebilirim ki yukarıda numune olarak zikretmiş olduğum "Siyasal", "Evrensel" ve "Ulusal bildiri" ve "Finans bakanı" gibi galiz, düzme kelimeler tamamen asılsızdır ve hiçbir zaman dünyanın hiçbir yerinde hiçbir Türk lehçesinde kullanılmış, görülmüş, işitilmiş şeylerden değildir. Medeniyette, husûsâ edebiyatta en çok ilerlemiş olan Uygur Türkçesinde bile bugün bizim ihtiyacât-ı medeniye ve fikriyemizi hakkıyla eda edebilecek kelime yoktur ve elbette olamazdı. Bunun esbâb-ı mücbiresini de yukarıda irad ettiğim birçok misaller dolayısıyla arz ettim.

Aile ve şahıs isimleri daha gülünç!.. Hiç kendi keyfine göre seçilmiş veya hut uydurulmuş aile ismi olur mu?.. Osmanlı Türklerinin Anadolu ve Rumeli fütuhatında devşirme güruhundan, aslı faslı tamamen meçhul adamların "Sungur", "Tekinalp", "Oğuz", "Kubilây", "Samsa" ve daha emsali gibi pek yaman kahraman isimleri takınmaları ve mizaçlarında çöp kadar mukavemet yok iken

31 Gaspralı İsmail (1851-1914). Kırmılı fikir adamı, eğitimci, gazeteci, yazar.

32 Hüseyinzâde Ali Turan (1864-1940). Âzerî asıllı fikir adamı, yazar; İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularından.

33 Yusuf Akçura (1876-1935). Kazanlı fikir adamı ve gazeteci. *Üç Tarz-ı Siyaset* (1912) adını taşıyan önemli bir eseri vardır.

34 Bu konuda ayrıca bk. *Rıza Tevfik'in Mektupları*, 288-289.

“Kaya”, “Özdemir” gibi meşhur şahıs isimleri seçip aile ismi ittihaz etmeleri cidden gülünç bir şeydir. Ben bunlardan bazılarını bilirim ki İstanbul kenar mahallelerinde viran ahşap evlerde leblebi ve kâğıt helvası ile beslenmiş ve ana sütü değil, biberon ile büyümüş adamlardır. O isimlerin hakiki sahipleri olan Orhun Türkleri ise Cengiz Han’ın süvari alaylarını teşkil eden müthiş akıncı rüesâsından idi ve bir defa Karakurum’dan koşup, Ural Dağları’nı aşip bilâ-fasıla on altı gün at sürerek Almanya hududuna kadar varmışlar, vurgun vurup dönmüşlerdi. Dünyada bir misli görülmemiş olan bu vaka tarihte mukayyettir. Onların ismini gasp eden olsaydım –vücudumun kuvvetine rağmen– o ismin altında ezilirdim.

Şahsi ismimizi hiç kendimiz intihab ve istishâb edemeyiz... Büyüklerimiz, doğduğumuz zaman bize ad takar. Her yerde böyledir ve tabiidir. Biz olsa olsa kendimize bir nâm-ı müstear uydururuz. Aile isimlerine gelince, pek lazımdır ve Cumhuriyet hükûmetinin ıslahat programına, “Lisanımızın Türkçeleştirilmesi” ve “Aile isimlerinin tayin ve tebeyyün edilmesi” meselelerini dercetmiş olmasını tamamıyla tasvip ederim. Fakat bu ciddi işlerde zevzeklik istemediğimi esbabıyla arz ettim. Aile isimlerine gelince, bizde eskiden beri vardır. Bir adam bir sıfatla yahut bir sanatla yahut bir kusur ve ayıpla temayüz edip de şöhet-i şâyiaya mazhar olursa o, aile ismi olur. Arabzâdeler, Kadızâdeler, Hekimbaşızâdeler, Turşucuzâdeler, Paşmakçızâdeler, Nemlizâdeler, Uşşakîzâdeler, Altunîzâdeler, Bayraktarzâdeler, Balmumcuzâdeler ve daha birçok zâdeler bizde pek maruf ve hâlâ mevcut ailelerin isimleridir. “Zâde” tabirini kaldırır-sak o vakit onun yerine “ler” edat-ı cem’ini getirip aileyi cemaatiyle anarız. Türk âdeti budur ve tekmil Anadolu bu âdete ittibâ etmiştir. “Tatar İmamlar”, “Kösemenler”, “Köse Mihaller”, “Seymenler yani Sekbanlar”, “Altı Parmaklar”, “Eğri Boyunlar”, “Molla Ahmetler” ve daha pek çok emsali gibi. Bazen da filan oğlu, falan oğlu diye anılır: “Hekimoğlu Ali Paşa”, “Saraçoğlu Şükrü Bey” ve emsali gibi.

Anlaşıyor ki hiç hükümetin bu kararına, bu teşebbüsüne ve hatta lisan ıslahatına itiraz etmiyorum. Her halde bu nevi ıslahat pek makul ve bence de makbuldür. Aile ismi de öyle, lakin bu işin usulü, doğru yolu ve Türk töresi budur. Niçin bu töreye ittibâ edilmiyor da maskaralığa meylediliyor diyorum.

Lisan bahsinde irticâîliğin ikinci bir sıfat-ı mümtâzesi de...³⁵

35 Bu ifadelerden mektubun tamamlanmadığı anlaşılmaktadır.